

Godelieve Laureys
Seminarie voor Skandinavistiek
Rijksuniversiteit Gent en
Scandinavisch Instituut
Rijksuniversiteit Groningen

PARTIKELVERB
En fallgröp för lexikografer

I samband med det nederländsk-svensk/svensk-nederländska ordboksprojektet, som för närvarande utarbetas vid Skandinaviska Institutionen vid Rijksuniversiteit Groningen¹, kommer ett antal delundersökningar inom kontrastiv lexikologi att utarbetas.

Ett tvåspråkslexikonprojekt genererar ständigt frågor och problem. Vissa frågor är av praktisk eller operationell art, andra hänger ihop med intressanta lingvistiska frågeställningar. I denna artikel ska jag belysa de svårigheter som är förknippade med den kontrastiva behandlingen av partikelverb.

Bland ordsammansättningarna utgör partikelverben en svårhanterlig kategori, dels för att sammansättningarna /verb + partikel/ täcker mycket olika semantiska kategorier och dels för att partikelverb förekommer både som lösa och fasta förbindelser.

Följande frågor måste besvaras:

1. Vilka partikelverb skall upptas i ordboken?
2. Skall ett partikelverb uppföras som ett självständigt lemma eller som ett sublemma till det ifrågavarande verbet?
3. Skall ett partikelverb översättas eller räcker det med att ange en grammatisk kod?

4. Skall partikelverben i de två språkbestånden behandlas på samma sätt?

En grundläggande fråga inom lexikologin är gränsdragningen i ett språks ord-förråd mellan sammansättningar och ordkombinationer vars betydelse är perfekt förutsägbar som resultatet av morfologiska eller syntaktiska regler och s.k. lexikaliserade sammansättningar vars betydelse inte mekaniskt kan härledas ur de konstituerande elementen.

Denna fråga ter sig för lexikografen som ett praktiskt problem först och främst vid urvalet av relevanta lemman. Partikelverb utgör en svårhanterlig kategori, dels för att kombinationen verb/partikel täcker mycket olika semantiska kategorier och dels för att partikelverb förekommer både som lösa och fasta förbindelser. Partikelkonstruktioner befinner sig därför i ett gränsområde mellan syntax och lexikon.

Verbpartiklar kan definieras som operatorer som ändrar grundverbets betydelse. Denna betydelseändring kan innebära en unik lexikalisering som t.ex. i: "*doorhebben, overgeven, uitvinden*", eller "*avlida, falla ifrån, kasta upp, nedkomma, uppfinna*". I många fall sammanfogas grundverbets och partikelns betydelse så att det sammansatta verbets betydelse kan härledas ur de i förbindelsen ingående betydelsekomponenterna såsom i "*binnenlopen, gelukwensen, samenwerken, terugbetalen*" och i "*komma in, lyckönska, samarbete, återbetala*". En speciell grupp utgör partikelgruppen där partiklarna åstadkommer en systematisk betydelseändring i verblexemet som har att göra med aktionsart som t.ex. i "*afblazen, afborduren, afmaken, afstuderen*, (perfektiv)" och "*doordrinken, doorfietsen, doorwerken, doorzeuren* (durativ)", eller "*skjuta till, skrika till, säga till, blomstra upp* (perfektiv)" och "*arbete på, fylla på, läsa på, marschera på* (durativ)".

Frågan om verbpartikelns status är således svårlöst: måste vi betrakta verbpartiklar som kategoriala element, som utgör en särskild ordklass eller delklass med särskilda kombinatoriska egenskaper eller snarare som relationella element som kännetecknas av ett visst syntaktiskt beteende.²

Först och främst måste nämnas att det råder stor överensstämmelse mellan nederländskan och svenskan när det gäller partikelverb. Både nederländskan och svenskan har ordsammansättningar som består av ett verb och en partikel. Både i svenskan och i nederländskan förekommer fast och löst sammansatta verb. I båda språken brukar man urskilja olika typer av partikelverb på grundval av det morfologiska kriteriet fast/lös och den betydelsevariation som följer därav och som kan vara av stilistisk eller lexematisk karaktär. I båda språken är kombinationsmönstret "verb + partikel" produktivt.

Även med avseende på partiklarnas formegenskaper företer båda språken stor överensstämmelse: det förekommer partiklar, både i svenskan och i nederländskan, som sammanfaller med en preposition (t.ex. *onderhouden, underhålla*), med ett adverb (t.ex. *wegvoeren, bortföra*), med ett adjektiv (*vrijspreken, frisäga*), med ett substantiv (*stofzuigen, dammsuga*) och med en prepositionsfras (*terhandstellen, tillhandahålla*). I svenskan möter vi dessutom några unika morfem som uteslutande förekommer som partikel (*slå ihjäl, bilägga*) för nederländskans del nämns i *Algemeen Nederlandse Spraakkunst* typen "verbstam + verb" som i "*glimplachen, plasregen, spelevaren*".

Lösa partiklar står i svenska satser omedelbart efter det infinita verbet. Om satsen inte innehåller ett IV står partikeln till vänster om eventuella objekt och adverbial. I det Diderichsenska satsschemat intar verbpartiklar alltså en särskild position i slutfältet direkt efter det infinita verbet. Ett alternativ är att placera partikeln tillsammans med IV i én rubrik eller som platshållare för IV³. De positionella egenskaperna återspeglar således att verbpartiklar utgör en del av verbkonstituenten.

En svårutredd fråga är skillnaden mellan kombinationen "transitivt partikelverb + direkt objekt" och "verb + prepositionsobjekt" i de fall där partikeln är homonym med en preposition. Prosodin är här det viktigaste kriteriet: verbpartiklar är betonade och bildar tillsammans med verbet en prosodisk enhet (= sammanfattningsaccent).

Följande exempelpar kan enbart disambigueras i talspråket:

- a. Han 'drack ur glaset. (= prepositionsobjekt)

Hij dronk uit het glas.

- b. Han drack 'ur glaset. (=partikelkonstruktion)

Hij dronk uit het glas.

- a. Du kan inte 'räkna med honom. (=prepositionsobjekt)

Je kan op hem niet rekenen.

- b. Du kan inte räkna 'med honom. (=partikelkonstruktion)

Je kan hem niet meerekenen.

Jörgensen och Svensson (1982: 40) betonar i *Nusvensk Grammatik* de prosodiska egenskaperna hos svenska partikelkonstruktioner: "Verbpartiklar är ord som inte har någon självständig status; de är alltid knutna till ett trycksvagt verb".

Kerstin Norén, som 1990 publicerade sin avhandling om svenska partikelverb urskiljer 7 kriterier som kännetecknar en partikelkonstruktion:

1. sammanfattningsaccent d.v.s. verbet och partikeln utgör en prosodisk-enhet, där partikeln får huvudtonen och verbet är obetonat.
2. positionskriteriet: inom satsen står partiklarna omedelbart till vänster om verbet (fast sammansatta konstruktioner) eller omedelbart till vänster om IV positionen i Diderichsens satsschema (löst sammansatta konstruktioner).
3. partikelverb koderar alltid en ny semantisk enhet och innebär således en viss grad av lexikalisering.
4. partiklar kan ändra grundverbets transitivitetsegenskaper. t.ex. det transitiva "kasta" blir intransitivt "kasta upp" eller intrans. "dansa" blir trans. "dansa av".
5. partiklar kan ändra grundverbets selektionsrestriktioner med avseende på subjekt och objekt.
6. partiklar kan ändra grundverbets aspektuella egenskaper (durativt versus momentant)
7. partiklar kan inkorporera egenskaper som intensiv - iterativ -inkoativ etc. och därvid ändra verbets aktionsart.

För nederländskans del ska vi presentera behandlingen av partikelverb i *Algemeen Nederlandse Spraakkunst*. I *Algemeen Nederlandse Spraakkunst* definieras partikelverb som följande: (kap. 8.5.2.) "Nya verb kan bildas genom sammanfogning av ett existerande verb med ett ord ur en annan ordklass, som framförställs. Vi skiljer mellan löst sammansatta verb t.ex. vollopen, doorbrengen, goedkeuren och fast sammansatta verb (t.ex. volharden, doorstaan, beeldhouwen). Skillnaden mellan båda typerna framgår bl.a. av ett annat syntaktiskt beteende, ett annat morfologiskt mönster vid perfekt particip, en annan prosodi och betydelse." (min översättning)

De två berörda språken (svenskan och nederländskan) företer påfallande överensstämmelse med avseende på partikelverb. Ändå finns det ansenliga skillnader som medför att behandlingen av partikelverb i ett bidirektionellt (svenska/nederländska målpråk) lexikon blir en komplicerad fråga.

En viktig skillnad mellan nederländskan och svenskan är att de svenska löst sammansatta partikelverben även förekommer i särskild form i infinitiven, t.ex. *hålla till*, *säga upp*, *komma ned*, *ta över*. Den syntetiska formen med framförställd partikel uppträder bara obligatoriskt i participformen. Detta har direkta följder för lexikografer, i och med att det är infinitiven som är uppslagsformen i ordboken.

Nederländska partikelverb hamnar i en alfabetisk lista långt ifrån sitt grundverb och olika partikelverb till ett grundverb kan inte grupperas (t.ex. *aanhouden*, *bijhouden*, *inhouden*, *overhouden*, *tegenhouden* o.s.v.).

Eftersom infinitivformen i nederländskan alltid är syntetisk, är det å andra sidan så att ett partikelverb bara har én uppslagsform. För att signalera om verbet i fråga är fast eller löst sammansatt eller också både kan förekomma som fast och lös förbindelse, måste man använda en grammatisk kod eller ett diakritiskt tecken. En annan möjlighet är att även uppge verbet i en finit form t.ex. i presens.

Med avseende på behandlingen av svenska partikelverb konfronteras lexikografen med andra problem. Här upptas löst sammansatta verb omedelbart

efter grundverbet. Alla löst sammansatta verb alfabetiseras på grundverbet och partikeln efterställs. Verb som både förekommer som löst och som fast sammansatt, måste däremot förtecknas på två olika ställen i en alfabetisk lista. Eftersom den nederländsk/svensk - svensk/nederländska ordboken är avsedd att vara ett bidirektionellt redskap som måste vara lika användbart för svenskspråkiga användare som har nederländska som målspråk, som för nederländkspråkiga som har svenska som målspråk, utgör behandlingen av partikelverb ett intrikat problem.

Nederländkspråkiga måste kunna hitta ett svenskt partikelverb med dubbel manifestation på två olika ställen och dessutom få en hänvisning till den alternativa formen. Svenskspråkiga ordbruksanvändare måste få tydlig information vid den syntetiska uppslagsformen om verbet i fråga är löst eller fast sammansatt.

Det blir ännu mer komplicerat med tanke på att inte alla sublemman av ett visst partikelverb uppvisar samma syntaktiska beteende.

t.ex.

anhålla:	1. formellt begära, ansöka
	2. tillfälligt beröva friheten med hjälp av lagen
hålla an:	1. hålla fast (sjö)
	2. stoppa ett gångspel o.dyl.
anhålla/hålla an:	hålla tätt intill
avhålla:	1. få någon att avstå från viss verksamhet
	2. samordnat genomföra för större grupp, organisera
hålla av:	tycka om, älska
avhålla/hålla av:	itr. väja, tr. hålla ut något från något
tillhålla:	uppmåna, tillsäga
hålla till:	hålla igen
tillhålla / hålla till:	uppehålla sig, ha för vana att befinnas

Man kan urskilja följande typer av partikelverb:

1. Partikelverb där förbindelsen mellan preverbal partikel och verb alltid utgör ett ord (=fasta sammansättningar).
2. Partikelverb som förekommer både som fast eller lös förbindelse utan betydelskillnad, men med olika stilvärde.
3. Partikelverb som förekommer både som fast och lös förbindelse med betydelskillnad. Betydelsevariationen följer emellertid ett fast mönster: egentlig/överförd eller konkret/abstrakt. De två varianterna kan systematiskt relateras till varandra.
4. Partikelverb som förekommer både som fast och som lös förbindelse med betydelskillnad. Den fasta förbindelsens betydelse är lexikaliserad och kan inte direkt härledas ur de konstituerande elementen.
5. Partikelverb som bara förekommer som lös förbindelse utom i participen (i svenskan) och i infinitiven och participen (i nederländskan).

På systemnivå företer de två berörda språken alltså en påfallande överensstämmelse. När det gäller kategoriseringen och behandlingen av enstaka verb och deras översättningsekvivalenter visar det sig att skillnaderna är många och stora.

Låt oss nu titta närmare på vad svårigheterna är för ordboksredaktörerna vid behandlingen av verb ur dessa respektiva kategorier.

I. svenska - nederländska

1. Den första gruppen, där förbindelsen mellan preverbal partikel och verb alltid utgör ett ord, bjuder inte på några speciella problem.
2. Vid andra gruppen, där partikelverb förekommer både som lös och som fast förbindelse utan betydelskillnad, men med olika stilvärde måste man ta ställning till följande frågor: kan man bestämma sig för én uppslagsform och ange med ett diakritiskt tecken eller en grammatisk kod att den andra

möjligheten också föreligger? Om denna fråga besvaras med "ja", vilken form väljer man då som uppslagsord. Om man väljer den lösa formen med efterställd partikel innebär det att alla partikelverb följer direkt efter grundverbet, vilket är översiktligt och tilltalande ur inlärningssynpunkt.

Ett argument för valet av den syntetiska formen med framförställd partikel möter vi inom språkhistorien: kronologiskt och logiskt är det mera konsekvent att hänvisa till den lösa förbindelsen som en sidoförbindelse än tvärtom.

Om man inte väljer en enhetslösning för alla verb ur gruppen, vilket är mera bruksvänligt för den nederländskspråkiga ordboksbrukaren, då måste man hitta svar på följande frågor: hur avgör man vilken form som är den mest frekventa? Och hur anger man då att det förutom uppslagsformen förekommer en alternativ form (som nu kan vara den fasta eller den lösa) som en stilistisk variant.

3. Även den tredje gruppen av partikelverb, där den lösa och fasta varianten uppvisar ett fast betydelsevariationsmönster bereder oss många problem. En särskild behandling av det fast sammansatta verbet och av det löst sammansatta verbet är i det här fallet nödvändigt på grund av betydelseskillnaden. Om man upptar både den syntetiska formen med preverbal partikel och den analytiska formen med efterställd partikel som uppslagsord, då försvinner sambandet mellan dem i en alfabetisk lista. Enligt Van Dales redaktionsprocedur, är det dessutom inte tillåtet att hänvisa, eftersom vi inte har att göra med synonymer.
4. Även vid grupp 4 är det nödvändigt med två uppslagsord. Här är det emellertid för den vanliga ordbrukaren inte direkt relevant att påminnas om existensen av en fast resp. lös förbindelse med samma morfologiska komponenter, eftersom de inte står ett polysemiskt förhållande till varandra. Vi har att göra med två olika verb.
5. Den femte gruppen ser lättbehandlad ut. Eftersom dessa partikelverb bara förekommer som lös förbindelse, upptas de bara en gång i ordboken och alfabetiseras på grundverbet.

Det är emellertid just i denna grupp vi möter partiklar med regelbunden betydelse, som ändrar grundverbets lexem på ett systematiskt och förutsägbart sätt. Såvida vi har att göra med produktiva partiklar, kan man ställa frågan om dessa partikelverb överhuvudtaget hör hemma i ett översättningslexikon. Dessa produktiva partiklar skulle också kunna beskrivas som rekursiva element i en verbgrammatik, speciellt som vi möter samma förekomst både på svenska och på nederländska.

II. nederländska - svenska

Även på nederländska kan man urskilja olika typer:

1. Vissa partikelverb är alltid fast sammansatta: t.ex. *onderhouden, volharden, doodverven, zwartkijken*.
2. Vissa partikelverb är alltid löst sammansatta (förutom i INFINITIV och PARTICIP) t.ex. *goedkeuren, vrijspreken, opstaan, afhouden, tegenhouden*.
3. Vissa partikelverb uppträder både som fast och som löst sammansatta förbindelser. Den lösa förbindelsen har en konkret betydelse, den fasta förbindelsen har en överförd eller abstrakt betydelse och innebär lexikalisering. Ordaccenten är olika: 'doorzoeken/door' zoeken - 'ondergaan/onder'gaan - 'voorspellen/voor'spellen - 'voldoen/vol'doen.

För den nederländsk-svenska ordboken betyder detta följande:

1. Vid grupp 1 anges genom en grammatisk kod eller finit form att verbet är fast sammansatt
2. Vid grupp 2 anges på samma sätt att verbet alltid är löst sammansatt.
3. Vid grupp 3 kan man införa 2 sublemman, där det ena representerar den fasta förbindelsen och det andra den lösa förbindelsen. Förutom betydelseskillnad måste också ordaccent i infinitivformen anges.

För partikelverb med en produktiv partikel, som åstadkommer en systematisk betydelseändring av grund verbet (t.ex. aan.) måste man göra samma överväganden som för svenska verb: är det befogat att uppta dessa ord i ett översättningslexikon eller måste man hänvisa dessa fall till ett ordbildningskapitel i en grammatik.

Vid urvalet av uppslagsord i ett översättningslexikon måste hänsyn tas till lexikaliseringsprinciper. Svenska respektive nederländska partikelverb som uppfattas och genomskådas och lätt kan produceras på grundval av ordbildningsregler av den resp. andraspråksinläraren måste inte tas upp i en ordbok. Urvalet av uppslagsord baseras på följande kriterier:

1. lexikaliseringsgrad
2. ordfrekvens
3. förekomst av morfologiska eller morfofonematiska särigheter
4. fraseologi och metaforik

Vid översättningslexikon tillkommer den kontrastiva relevansen som ett särskilt kriterium.

Sammanfattningsvis vill jag hävda att nederländskan och svenskan på systemnivå företer stor överensstämmelse med avseende på partikelverb. Vid den kontrastiva behandlingen av enstaka partikelverb och deras översättningsekvivalenter är skillnaderna dock många och stora.

Partikelverb utgör med andra ord en fallgrop för lexikografer, men rymmer intressanta frågor och utgör således en guldgruva för kontrastiv semantisk forskning.

Anmärkning: En nederländsk version av denna artikel finns avtryckt i De Moor, M. (red.), *De kracht van het woord. 100 jaar Germaanse filologie aan de R.U.G. (1890-1990). Taalkunde*, als *Studia Germanica Gandensia* 24, 1991.

LITERATURLISTA

- Algemeen Nederlandse Spraakkunst* (ANS) (1984). Groningen - Leuven.
- Andersson, Erik (1977). *Verbfrasens struktur i svenskan. En studie i aspekt, tempus, tidsadverbial och semantisk räckvidd*. Åbo.
- Anward, J. & Linell, P. (1976). "Om lexikaliserade fraser i svenskan", i: *Nusvenska studier* 55-56: 77-119.
- Bodegård, Anders (1985). *Tänk efter*. Stockholm.
- Ejerhed, Eva (1978). "Verb-partikel-konstruktionen i svenska: syntaktiska och semantiska problem", i: *Svenskans Beskrivning* 11:49-64.
- Holm, B. & Nylund E. (1975). *Svensk deskriptiv grammatik*. Stockholm.
- Johanisson, Ture (1954). "Om sammansatta verb i svenskan", i: *Nysvenska studier* 34:162-181.
- Jørgensen, N. & Svensson, J. (1986). *Nusvensk grammatik*. Malmö.
- Laureys, G. (1979). *De adverbiale bepaling in het Zweeds. Een studie over plaats, vorm en constituentenstatus van de adverbiale functiecategorie in het gesproken en geschreven hedendaagse Zweeds*. Gent.
- Norén, K. (1985). "Partikelverb - är det något särskilt?" i: *Svenskans Beskrivning* 15:375-385.
- Norén, K. (1990). *Svenska partikelverbs semantik*. Göteborg.
- Thorell, O. (1973). *Svensk grammatik*. Stockholm.
- Åkermalm, Åke (1961). "Fast sammansättning och lös förbindelse", i: *Nysvenska studier* 41:174-196.

Noter

1. För en presentation av projektet se De Groot, ss. 199-214 i denna volym.
2. Ejerhed (1978) och Bodegård (1985) analyserar löst sammansatta verb som syntaktiska nykonstruktioner och följaktligen partiklar som en funktionstyp, som inte skiljer sig väsentligt från andra verbkomplement.
3. Se Laureys (1979).